

О. І. НЕЧИТАЙЛО ПРО СИНОНІМИ У ТЛУМАЧНОМУ СЛОВНИКУ

Вислів видатного французького письменника Анатолія Франса «Словник — це цілий світ, розташований за алфавітом»¹ якнайточніше показує значення словника як скарбниці національного багатства народу — його мови. Звичайно, тлумачний словник, основним завданням якого є розкриття значення слів даної мови, охоплює всі сторони людського життя, весь світ, відбитий у словах. Видатний письменник звертає увагу й на те, що у словнику світ розташовується за алфавітом, тобто перед нами постає не цілісне зображення, а ніби подрібнене на окремі частинки — слова, які, у свою чергу, розміщені за формальними ознаками — початковими літерами. На перший погляд здається, що у словнику кожне слово відірване від інших слів, близьких за значенням, що слово у словнику не пов'язане з іншими словами, такими ж членами лексичної системи мови. Коли ж уважніше поглянути на словникові статті, можна помітити, що вони побудовані на основі системних відношень слова як певні клітинки загального складного комплексу. Розглянемо, наприклад, взаємозв'язки слів синонімічного ряду *горизонт* — *обрій* — *видноколо* (*виднокіл*) — *виднокрай* — *виднокруг* у мовній системі та відбиття цих зв'язків у тлумачному «Словнику української мови» (далі — СУМ).

Відомо, що синонімічні ряди об'єднують групи слів з граничною близькістю значень. Разом з тим кожен член синонімічного ряду виражає семантичний чи стилістичний (або обидва разом) відтінок значення, загального для всього ряду. За цими відтінками синоніми протиставляються в межах синонімічного ряду, до якого вони належать. Взаємини між членами синонімічного ряду складні, оскільки кожне слово в ньому має особливості в значенні й емоційному забарвленні, сфері вживання і взаємодії з іншими словами.

Аналіз семантики слів розглядуваного ряду показує, що вони синонімічні в кількох прямих значеннях:

1. Лінія позірною зіткнення неба з землею чи водною поверхнею: «Марево наближало *горизонт*, і складалося враження, ніби десь зовсім недалеко кінчалася земля» (І. Багмут); «Зелені сні озимини до *обрію* розлиті» (М. Нагнибіда); «Аристарх ще не бачив сонця, воно ще сходило за *видноколом*, але виразно... раптом відчув на правій щоці його пестливе проміння» (В. Логвиненко); «Після чорної бурі... степ вбереться аж до *виднокраїв* в дикі тюльпани» (О. Гончар); «На тонкій лінії *виднокругу* еднається рожевий і синій відлив» (М. Стельмах).

2. Частина земної поверхні, яку можна бачити на відкритій місцевості: «*Горизонт* ширшає. Видно могутній бік Чатирдага, вкритий лісом, поміж вершків гір ховаються вузькі, замкнуті, чорні міжгір'я..., дна яких ми не можемо побачити» (М. Коцюбинський); «Видимість ясна навколо, *обрій* розширивсь на всі сторони світу далеко-далеко» (О. Довженко); «Спробуй, знайди її [свою роту] серед цієї маси полків, що вже розгорнулись, розійшлися по *видноколу*» (О. Гончар); «Горленко замислено оглянула *виднокруг* — на річці катери чохкали попереду барж, хвилі лінкувато бились об сонні береги» (П. Панч).

Синонімічними є переносні значення слів даного ряду:

3. Коло знань, ідей, інтересів: «Радянський інженер — це людина з дуже широким *горизонтом*» (О. Донченко); «Шевченко був людиною дивовижно широких естетичних *обріїв*, глибоким знавцем... музики, театру, архітектури» (Вітчизна); «Сьогоднішній трудівник — справді господар життя, людина широких *видноколів*, що мислить масштабно, по-державному» (Літ. Україна); «І люди читають газети.. Ширшає в людей *виднокруг*, культурнішають люди» (Остап Вишня).

4. Коло, сфера дій, можливостей, перспектив: «Попереду нові *горизонти*, нові завдання: країна вступає в третій, вирішальний рік дев'ятої п'ятирічки» (Рад. Україна); «Почуття священної дружби й братерства окрилює нас, підносить на нову творчу височінь, широченні *обріі* перед нами розкриває» (П. Тичина); «На життєвому *видноколі* читач хоче стрітись із

¹ Франс А. Полн. собр. соч.: В 20-ти т. — М.; Л., 1931, т. 20, с. 362.

справжніми художніми героями, зазирнути в їхній духовний світ» (Літ. Україна).

Звичайно, слова, що утворюють цей синонімічний ряд, різняться між собою і семантичним обсягом, і стилістичною приналежністю. Опорним словом ряду, його домінантою є іменник *горизонт*, який належить до загальноновживаної, стилістично нейтральної лексики. Це слово є досить давнім запозиченням з грецької (його фіксує виданий у XVII ст. «Лексикон латинський Є. Славинецького» — найбільший староукраїнський словник). Іменник *горизонт* має найскладнішу і найбільш розгалужену систему значень. На відміну від інших слів ряду, він вживається як термін («висота води у річці або водоймі», «верства або товща гірських порід») та в складі фразеологічних словосполучень («з'явитися на *горизонті*», «зникати [щезнути] з *горизонту*»). Іменник *обрій*, найближчий за значенням до опорного слова (домінанти), також належить до загальноновживаної лексики і має широкий семантичний спектр, проте в ньому відчувається тяжіння до поетичного стилю (хоч СУМ дає його без ремарок). Всі інші слова ряду мають яскраво виражене стилістичне забарвлення, функціонування їх обмежене художнім стилем.

Слід зауважити, що в окремих значеннях до цього синонімічного ряду входять ще й інші слова. Напр., у значенні «прилегла до землі частина небесного простору» вживаються ще іменники *небокрай*, *крайнебо*, *небосхил*: «Од заграв тремтять і бліднуть *небокрай*» (В. Сосюра); «Займалось уже на світ, хмари копичились по *крайнебу*, наче продовження гір» (О. Гончар); «День гаснув. *Небосхил* відпалав червоно-золотим вогнем, над землею засвітилися зірки» (В. Петльований). Крім того, слова *небокрай* і *крайнебо* мають ще значення «лінія позірного зіткнення неба з землею чи водною поверхнею»: «Пролизавши язиком замерзлу шибку, сягаючи оком за *небокрай*, Данько бачив уже свою Каховку містом щастя» (О. Гончар); «А за ними [селами] — від перешийка і до самого *крайнеба* — степи і степи» (О. Гончар). Проте ці слова мають вужчу, конкретнішу семантику, для них не характерні переносні значення.

У СУМі значення домінанти синонімічного ряду — іменника *горизонт* та найближчого за значенням члена ряду — іменника *обрій* розкриваються за допомогою описового, чи дефінітивного, тлумачення. Щоправда, існує розбіжність відносно порядку розміщення значень і виділення їх відтінків. Зовсім не згадується у словниковій статті *горизонт* найближче за значенням і стилістичними особливостями слово *обрій*, здавна узвичаєне в українській мові і зафіксоване у кращих словникових працях як дожовтневого, так і радянського періодів. Значно чіткішою і багатшою у семантичному відношенні є розробка у словнику іменника *обрій*.

Словникові розробки слова *горизонт* у кращих тлумачних словниках братніх слов'янських мов (див.: «Словарь русского языка» за ред. А. Євгенєвої, у 4-х т.; «Словарь современного русского литературного языка», у 17-ти т.; «Толковый словарь русского языка» за ред. Д. Ушакова, у 4-х т.; «Słownik języka polskiego», в 11-ти т. та ін.) свідчать про доцільність першим подати значення «лінія позірного зіткнення неба з землею чи водною поверхнею».

Всі інші члени ряду (*видноколо* (*виднокіл*), *виднокрай*, *виднокруг*) подані у СУМі з ремаркою *поет.* *Видноколо* і *виднокрай* тлумачаться за допомогою загальнономовних синонімів «обрій», «горизонт», які разом із стилістичною характеристикою дають досить повне уявлення про значення слова. Іменник *виднокіл* подається як морфологічний варіант до *видноколо*. *Виднокруг* — у двох значенневих рубриках: «1. Те саме, що *видноколо*. 2. *перен.* Сукупність знань, інтересів».

Отже, аналіз тлумачень слів, які входять до названого синонімічного ряду, показує, що словникові статті в основному правильно відбивають взаємозв'язки та взаємозалежність членів ряду, засвідчуючи існуючу в сучасній лексикографії традицію показувати слова не ізольовано, а в тих зв'язках і взаємовідношеннях, що існують у системі мови.